

Kowalczyk, Elżbieta

Wschodnie Mazowsze - tabula rasa :
(przyczynek do pracy Dariusza
Karczewskiego, Dzieje klasztoru
norbertanek w Strzelnie do początku
XVI wieku, Inowrocław 2001)

Przegląd Historyczny 94/2, 195-198

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ELŻBIETA KOWALCZYK
Uniwersytet Warszawski
Instytut Archeologii

Wschodnie Mazowsze — *tabula rasa*

(przyczynek do pracy Dariusza Karczewskiego,
Dzieje klasztoru norbertanek w Strzelnie do początku XVI wieku)

Mimo rozwoju badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem Mazowsza, nadal pozostają obszary i zagadnienia całkowicie nieznane lub rozpoznane powierzchownie. Takim obszarem bardzo słabo poznanym, tak pod względem historycznym, jak i archeologicznym, jest wschodnie Mazowsze. Sprawa z punktu widzenia historyka jest prawie beznadziejna z powodu braku odpowiedniej liczby przekazów pisanych. Tym większą satysfakcję sprawiają nowe propozycje i możliwości interpretacyjne związane z weryfikacją starszych ustaleń.

Tak zdarzyło się w przypadku powszechnie znanych dwóch dokumentów kujawskiego klasztoru norbertanek w Strzelnie z 1220 r., dotyczących zamiany z Konradem Mazowieckim kilku imiennie wymienionych osad: *Dabbe, Boyme, Zanaa cum alia noua uilla, Jemielino, Zenniza*¹. Wszystkie one, uznane w części za zaginione, były w starszej literaturze przedmiotu, bez głębszego uzasadnienia, lokalizowane na Kujawach². Zagadnienie to bardzo starannie przedstawił ostatnio Dariusz Karczewski w obszernej pracy poświęconej dziejom wspomnianego klasztoru³. Nie ma więc powodu, aby ponownie je przypominać. Wśród przywołanej literatury autor wyczerpująco omówił odmienne propozycje identyfikacji i lokalizacji tychże osad właśnie na wschodnim Mazowszu, w późniejszej ziemi liwskiej i czerskiej, zawartą w jednej z moich prac⁴, wysuwając kontrargumenty i ostatecznie opowiadając się za ich kujawską lokalizacją. I to właśnie jest przyczyną powstania obecnej wypowiedzi.

---

¹ *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z w. XIII* (dalej: DKM), wyd. B. Ulanowski, [w:] *Archiwum Komisji Historycznej* t. IV, Kraków 1888, s. 120–121, nr 6–7. Podaję zapis poprawiony, a zawarty w podstawach wydania Ulanowskiego, D. Karczewski, *Dzieje klasztoru Norbertanek w Strzelnie do początku XVI wieku*, Inowrocław 2001, s. 140. Strony podawane w nawiasach odnoszą się do tej publikacji.

² Z tego też powodu zapis ten został błędnie zinterpretowany w najnowszej publikacji *Nazwy miejscowe Polski. Historia–pochodzenie–zmiany* (dalej: NMP) t. I–IV: *A–Kn*, red. K. Rymut, Kraków 1996–2001, cf. E. Kowalczyk (rec.), *KHKM* t. XLIX, 2001, nr 3, s. 273 oraz pominięty przez U. Bijańsk, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego*, Kraków 2001.

³ D. Karczewski, op. cit., s. 139–142, mapa II.

⁴ E. Kowalczyk, *Osadnictwo ziemi liwskiej do połowy XIV w. w świetle źródeł pisanych*, [w:] *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, red. Z. Kurnatowska, t. II, Wrocław 1996, s. 194.

Zacznę jednak od czegoś innego. Otóż nie ja pierwsza dokonałam tej identyfikacji. Uczynił to Kazimierz P a c u s k i, który wypisy z obu dokumentów umieścił w karcotece Zakładu Atlasu Historycznego Mazowsza IH PAN w Warszawie.

Omawiana propozycja sprowadza się to utożsamienia osady *Boyme* z dzisiejszą wsią Bojmie, a *Zanna* ze wsią Sionna, obu w gminie Kotuń. Są one położone naprzeciw siebie, po obu stronach Kostrzynia, lewego dopływu Liwca. Trzy pozostałe osady zidentyfikowane zostały: *Jemelino* z Jamielnem, gmina Stoczek Łukowski, *Zenniza* z Siennicą, w teje gminie, a *Dabbe*, najprawdopodobniej Dębe, gmina Latowicz, wszystkie w dorzeczu Świdra, w odległości około 10 km od wsi pierwszej grupy. W zależności od interpunkcji zwrot *cum alia noua uilla* można uznać za niewymienioną z nazwy nową wieś położoną koło Sionny, lub przyjąć, że jest to Jamielno, co jest mniej prawdopodobne. Warto też dodać, że wszystkie te osady leżały w obniżeniu terenowym, idącym od Wisły z okolic Czerska w stronę Liwa, którym spływają na zachód Wilga i Świder, a na północ Kostrzyń.

Dariusz Karczewski dostrzega „wyjątkową wprost zbieżność nazw” i „zgrupowanie ich w stosunkowo niewielkiej odległości od siebie”, tym niemniej wysuwa następujące wątpliwości, które wypunktuję:

- a) powszechność, nawet na samym Mazowszu, nazw Dąbie, Dębe, Jamielno i Imielno,
- b) nieznamość darczyńcy lub darczyńców,
- c) duża odległość od klasztoru, podważająca racjonalność takiego nadania,
- d) wątpliwość co do kontaktów klasztoru i jego fundatorów z odległymi kresami Mazowsza czerskiego,
- e) rzadkie i późne osadnictwo ziemi liwskiej.

Podniesione wątpliwości wynikają właśnie z zaniedbań w poznaniu najstarszych dziejów wschodniego Mazowsza. Postaram się zatem nieco je rozjaśnić.

Trudno zaprzeczać powszechności nazw typu Dąbie, Dębe i zbliżonych⁵, a zatem podniesiona wątpliwość odnosi się w równym stopniu do wszystkich identyfikacji. Nieco odmiennie rzecz się ma z Jamielnem. Nazwa ta, w odmianach Jamielno, Imielin, Imielnia, Imielno⁶, jakkolwiek częsta, nie jest już tak powszechna⁷, przy czym na Mazowszu i Kujawach występuje tylko pięć razy. Rzadkie są nazwy typu Siennica, a Sionna jest tylko jedna, mimo że i one, podobnie jak dwie poprzednie, powstały od apelatywów „topograficznych”. Sprawę identyfikacji i lokalizacji przesądza Bojmie, jedyna taka nazwa w Polsce. Jest ona utworzona od nazwy osobowej Boim, zawartej w staroczeskim imieniu Bojmir⁸. O możliwości powiązania jej z jakąkolwiek nazwą powstałą od nazwy osobowej Borzym mowy być nie może.

Na drugą wątpliwość z braku źródeł pisanych nie sposób odpowiedzieć pozytywnie. Jeżeli jednak powiążemy ją z kolejnymi dwiema, to okaże się, że rysują się możliwości odpowiedzi, nawet przy bardzo skąpym materiale źródłowym. Po pierwsze trzeba pamiętać, że omawiane osady weszły w posiadanie klasztoru między 1193 a 1220 r. Jest bardzo mało prawdopodobne, żeby ich ofiarodawcą był któryś z książąt mazowieckich, ponieważ Kazimierz Sprawiedliwy zmarł 5 maja 1194, zresztą zarówno on, jak i Konrad

⁵ NMP t. II, s. 273–275, 319–321, 324.

⁶ Są to nazwy utworzone od apelatywu „jemiola/jamiola”.

⁷ NMP t. III, s. 528–529; t. IV, s. 46, 169–170. Pomijam nazwy, takie jak Jamielnik, Jamielnica, Jemiolo-wo, które od początku zostały uformowane przy pomocy innych formantów.

⁸ Ibidem, t. I, s. 266.

po objęciu mazowieckiej schedy po ojcu istotnie obdarowałyby klasztor dobrami bliżej położonymi, raczej na Kujawach. W grę wchodzi zatem nadanie lub nadania możnowładcze, związane zapewne z przybyciem do klasztoru córki lub wdowy po którymś z dostojników mazowieckich, bo trzeba pamiętać, że klasztor w Strzelnie, podobnie jak inne klasztory norbertańskie, był zgromadzeniem elitarnym. A zatem element oddalenia dóbr nie jest istotny, gdyż położenie wyprawy zakonnej związane było po prostu z miejscem posiadania włości. Zresztą wśród najstarszego uposażenia klasztorowego (s. 134, tabela II), na dwadzieścia osad, z których klasztor czerpał dochody, nie potrafimy ustalić darczyńcy w sześciu przypadkach, a w sześciu kolejnych jest on tylko prawdopodobny. Nie koniec na tym. Jeżeli sięgniemy po źródła mazowieckie to okaże się, że właśnie na wschodnich krańcach Mazowsza natrafimy na początku XIII w. na wieś darowane kościołowi w Zuzeli (należącemu do diecezji płockiej) przez przedstawicieli rodów z Kujaw, lub szerzej z ziem środkowopolskich, których przodkowie związani byli z Bolesławem Krzywoustym, Salomeą i młodszymi książętami. Mam tu na myśli położone na obrzeżu kasztelani święckiej wsi Koskowo i Lubotyń (Stary Lubotyń), gmina Stary Lubotyń, leżące nad Orzem, lewym dopływem Narwi oraz niezidentyfikowane *Locovo*⁹, darowane przez Krystyna Pomnianowica i wieś nie wymienioną z nazwy, przez Boguszę Degnowica¹⁰. Kiedy i na jakiej drodze oba rody weszły w posiadanie tych wsi, z braku badań nie sposób ustalić, z całą pewnością stało się to w XII w. i zapewne już w tym wieku zostały one darowane biskupstwu płockiemu. Degno (Dzięgień) pojawia się w źródłach w latach 1121–1122 i był następnie kasztelanem łęczyckim lub kruszwickim. Miał trzech synów znanych z imienia: Szymona, Dzięgnia i właśnie Boguszę. Pomniana, ojca Krystyna (identyfikowanego z wojewodą mazowieckim), znamy jako świadka z dokumentu zjazdu łęczyckiego z 1161 r. Można też przypuszczać, że wyzbycie się przez obu pierwszych możnowładców części dóbr związane było zarówno z odległością i trudnościami w ich zarządzaniu, jak i zagrożeniem ze strony najazdów jaćwieskich, co pozostawało w powiązaniu z polityką wschodnią Kazimierza Sprawiedliwego. Podobne przyczyny stały u podstaw omawianej transakcji klasztoru norbertanek.

Pamiętajmy także o tym, co dostrzegł sam autor, że jednym z dobrodziejów klasztoru w Strzelnie był właśnie wojewoda mazowiecki Krystyn (s. 139). Śmierć wojewody w 1217 r. przerwała te kontakty. Zmysława, wdowa po jego bracie Kałku, zmarłym (znacznie) przed 1217 r., wstąpiła do zakonu w Strzelnie, najpewniej na początku lat dziewięćdziesiątych XII w. i wniosła pięć wsi, które były prawdopodobnie jej posagiem. Spotkało się to ze sprzeciwem jej ojca lub raczej stryja, Szymona (starszego) z Ludziska¹¹. Rzec

⁹ Zdaniem J. Wiśniewskiego, *W sprawie badań nad pograniczem Jaćwieży*, PH t. XLVIII, 1957, z. 2, s. 322 przyp. 12, jest to zepsuty zapis nazwy Kosewo nad Orzem.

¹⁰ *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*, wyd. J. K. Kochanowski, Warszawa 1919, nr 301. Dokument ten, zaopatrzony jest datą 1203 r., a cytowany zazwyczaj z datą 1239 r. Jego sporządzenie odnosi się ostatnio do około 1230 r., choć rejestruje on stan posiadania kościoła płockiego najpóźniej z początku XIII w., cf. T. Żebrowski, *Kościół (X–XIII w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 134. Na temat obu rodów cf. J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku*, cz. II: *Wróżda i zgoda*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej*, red. S. K. Kuczyński, t. III, Warszawa 1985, s. 58, 63, 69–70; cz. III B: *Arbitrzy książąt — trudne początki*, ibidem, t. VII, Warszawa 1996, s. 29–30, 36. Wnuk Degny, a bratanek Boguszy był w połowie XIII w. wojewodą i cześnikiem mazowieckim; cz. III C: *Arbitrzy książąt — pełnia władzy*, ibidem, t. VIII, Warszawa 1999, s. 10, 15–16.

¹¹ DKM, s. 15–16, nr 10.

w tym, że Szymon jest identyfikowany z Szymonem Degnowicem, bratem Boguszy¹². Przywołując zatem postacie Krystyna Pomnianowica i Boguszy Degnowica oraz osady подарowane przez nich biskupstwu płockiemu uzyskujemy kolejną przesłankę, która wspiera lokalizację omawianych wsi norbertańskich na wschodnim Mazowszu. Jednocześnie otrzymujemy pozytywną odpowiedź na zastrzeżenia Karczewskiego, dotyczące zasięgu kontaktów (dóbr) darczyńców klasztoru w Strzelnie, choć nadal nie potrafimy wskazać osób, które podarowały omawiane osady.

Wreszcie ostatnia wątpliwość. Wysuwając ją autor popełnił błąd metodyczny, typowy dla wielu historycznych prac poświęconych osadnictwu. Mianowicie swoje wyobrażenia o osadnictwie wschodniego Mazowsza czerpie z zachowanych, bardzo nielicznych przekazów pisanych, pomijając źródła archeologiczne. Te zaś, mimo nienajlepszego stanu badań powierzchniowych i wykopaliskowych oraz ich opracowania, przeczą utartym poglądom na ten temat¹³. Przypomnę, że właśnie nad Liwcem i Świdrem odnajdujemy wczesnośredniowieczne cmentarzyska z grobami w obudowach kamiennych, znane z północnego Mazowsza. Tutejsze osadnictwo wczesnośredniowieczne, jakkolwiek mniej gęste niż w niektórych rejonach Wielkopolski, Małopolski, Śląska, a nawet Starego Mazowsza, było wystarczająco rozwinięte, choć niewątpliwie narażone na najazdy ruskie, jaćwieskie, a w końcu litewskie.

Tych kilka wyjaśnień odnośnie do wątpliwości podniesionych przez Karczewskiego ma wymiar ogólniejszy. Pokazują one, że istnieją nierozpoznane do tej pory zagadnienia związane z osadnictwem wschodniego Mazowsza, a pośrednio z polityką wschodnią książąt piastowskich w XII i na początku XIII w. Dowodzą też, że odpowiedzi na nurtujące nas pytania dotyczące osadnictwa możemy poznać sięgając po przekazy związane z innymi prowincjami monarchii piastowskiej, z tej prostej przyczyny, że powiązania rodzinne i pełnione funkcje administracyjne wiązały poszczególnych przedstawicieli ówczesnej elity możnowładczej z obszarem całego państwa. Zachęcają też one do weryfikacji starszych ustaleń, które mimo że zasiedziały w literaturze, nie zawsze są trafne.

¹² J. B i e n i a k, op. cit., cz. III B, s. 30, cz. III C, s. 15–16; J. R a j m a n, *Norbertanie polscy w XII wieku. Możliwość wobec ordynis novi*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej* t. VII, s. 86–87.

¹³ Opublikowane ostatnio prace poświęcone osadnictwu ziemi liwskiej są bardzo zróżnicowane pod względem poziomu, zawierając w części ustalenia życzeniowe i żenujące błędy historyczne: W. W r ó b l e w s k i, *Rubież zachodnia czy wschodnia? Z badań nad początkami wczesnośredniowiecznego osadnictwa w dorzeczu Liwca*, [w:] *Nunc de Svebis dicendum est. Studia archaeologica et historica Georgii Kolendo ab amicis et discipulis dicata*, Warszawa 1995, s. 271–287; idem, *Chronologia względna grodzisk środkowego i dolnego Liwca. Próba analizy w świetle badań geologiczno-geomorfologicznych*, „Wiadomości Archeologiczne” t. LIV, 1995–1998 (2001), s. 3–21; idem, *U źródeł kasztelanii liwskiej. Wczesnośredniowieczne struktury osadnicze w dorzeczu Liwca*, [w:] *Najstarsze dzieje Podlasia w świetle źródeł archeologicznych*, red. B. B r y Ń c z a k i P. U r b a Ń c z y k, Siedlce 2001, s. 205–228; cf. E. K o w a l c z y k, *Liw. Z dziejów kolejnego mitu archeologicznego* PH t. XCIV, 2003, z. 3 (w druku).